

De ente sufficiente

(První český překlad Spinozových dopisů Johanni Huddeovi)

Martin Hemelík
Vysoká škola ekonomická
Praha

(Vypracováno v rámci grantového projektu GA ČR č.401/04/1067)

Několik slov úvodem

Před nějakým časem jsem publikoval první český překlad Spinozova dopisu J. Jelleszovi z června roku 1674¹, který první český překladatel Spinozovy korespondence J. Hruša nezahrnul do vybrané skupiny 55 dopisů určených k překladu.²

V tomto příspěvku jsou obsaženy další tři české prvopřeklady dopisů ze Spinozovy dochované korespondence a spolu s nimi i původní latinské znění. Konkrétně jsou to tři dopisy z roku 1666, které byly poprvé uveřejněny v posmrtném vydání Spinozových děl na konci roku 1677.³ Byly zde zařazeny pod pořadová čísla XXXIX, XL a XLI.

Základním a vlastně jediným (kromě posledního dopisu, kde se navíc v samotném závěru objevuje zajímavé připomenutí toho, že holandský filosof židovského původu patřil ve své době k poměrně renomovaným odborníkům v oblasti broušení skel do optických přístrojů) námětem této skupiny dopisů je filosoficky výsostné téma: dokazování existence sebedostatečného jsoucna (*ens sufficiens*), tj. jsoucna, které existuje pouze skrze svou sebedostatečnost nebo sílu a které bývá nazýváno (a Spinoza ho také tak nazývá) Bohem. V těchto třech dopisech holandský myslitel pojednává a posléze rozvíjí a vysvětluje důkazní

¹ Viz Hemelík, M.: *Determinatio est negatio* (První český překlad Spinozova dopisu J. Jelleszovi z roku 1674), in: *E-LOGOS (Electronical Journal for Philosophy)*, 2004.

² Spinoza, B.: Listy, přel. J. Hruša, in: *B. de Spinozy Spisy filosofické II*, Filosofická bibliotéka, řada II, čís. 8, Česká akademie věd a umění Praha 1932, str. 103-276.

³ Viz *B.d.S. Opera posthuma, quorum series post praefationem exhibetur* .O.O. 1677.

postup, který v oné době (rozumí se v první polovině roku 1666) považoval za nejvhodnější a nejprůměrnější. Ostatně z tohoto hlediska není obsahem dopisů nic jiného než podrobné rozvinutí a vysvětlení důkazního postupu, který se objevil i ve Spinozově vrcholném filosofickém pojednání *Etika vyložená způsobem užívaným v geometrii*.⁴

Zajímavým problémem stále zůstává otázka jména adresáta těchto tří dopisů. V původní edici v *Opera posthuma* i v jejich prvním holandském překladu⁵ se na místě jména adresáta objevilo několik hvězdiček či teček, což mohlo být výrazem toho, že jméno bylo v té době již neznámé, popřípadě toho, že nemělo být zveřejněno. Ať tak či onak, kladli si pozdější vydavatelé a překladatelé Spinozovy korespondence za úkol tento problém nějak řešit.

V dřívějších dobách se obecně mělo za to, že adresátem dopisů byl známý holandský matematik, fyzik, optik a astronom Christiaan Huyghens (1629-1695). Například editor jednoho z vydání původního latinského znění Spinozovy korespondence Hugo Ginsberg uvádí Ch. Huyghense jako adresáta s odvoláním na názor jednoho z prvních německých spinozovských badatelů E. Boehmera (uveřejněný v jeho *Spinozana* v roce 1863), který za doklad takového tvrzení považuje závěr třetího dopisu, v němž se Spinoza odvolává na text spisu „Malá dioptrika“ (*Parva dioptrica*)⁶ a tato odvolávka je formulována tak, že je okamžitě patrné, že adresát dopisu je zároveň autorem spisu o optice. Přitom je třeba vzít v úvahu, že ke studiu Huyghensova spisu stejného názvu vyzval Spinozu H. Oldenburg již ve svém dopise ze září roku 1665.⁷

Někteří překladatelé a editoři považovali celou záležitost tímto způsobem za vyřešenou. J. Stern ve svém německém překladu Spinozovy korespondence již přímo uvádí Huyghensovo jméno na místě adresáta dopisu.⁸ Problém ovšem nebyl tak jednoduše řešitelný. Spinoza v závěru svého třetího dopisu totiž odkazuje na jistou geometrickou konstrukci (pomocí které se snaží řešit konkrétní optický problém) z onoho spisu. A v Huyghensově *Dioptrice* se žádná taková geometrická konstrukce či nákres nenachází!

Nové světlo do potmělého problému vnesl vynikající holandský spinozovský badatel K. O. Meinsma, jenž se celou otázkou zabýval v proslulém spisu *Spinoza en zijn kring* z roku 1895.⁹ Názor, že adresátem dopisů byl Ch. Huyghens, považoval za nesprávný nejen proto, že se v jeho *Dioptrice* nenacházel zmíněný geometrický nákres, ale také z toho důvodu, že holandský učenec byl jednoznačně orientován do oblasti přírodovědných a matematických zkoumání a jakékoli spekulativní, metafyzické úvahy o sebedostatečném jsoucnu – Bohu mu byly vskutku velice vzdálené. Jen s velkými obtížemi bylo možno přijmout názor, že si takto orientovaný přírodovědec vyžádal od Spinozy podrobný výklad důkazu existence sebedostatečného jsoucnu. Kromě toho měl Meinsma k dispozici ještě pádnější argument. S odvoláním na odhalení D. J. Kortewega upozorňuje na pozoruhodné poznámky G. W.

⁴ Blíže k tomu viz poznámkový aparát zařazený za překladem dopisů.

⁵ Viz *De Nagelate Schriften van B.D.S. als Zedekunst, Staatskunde, Verbetering van t'Verstant, Brieven en Antwoorden*, 1678.

⁶ Viz *Der Briefwechsel des Spinoza im Urtexte*, ed. H. Ginsberg, L. Heimann Verlag Leipzig 1876, str. 14 a násl.

⁷ „Quid, amabo, vestrates iudicant de pendulis Hugenianis, inprimis de illorum genere, quae adeo exactam temporis mensuram exhibere dicuntur, ut longitudinibus in mari inveniendis possint inservire? Quid etiam fit de ipsius Dioptrica et tractatu de motu quem utrumque diu iam expectavimus.“ Viz *Epistolae doctorum virorum ad B. de S. et auctoris responsiones ad aliorum eius operum elucidationem non parum facientes*, Ginsbergova cit. edice, str. 41. (Tento dopis nebyl rovněž doposud přeložen do českého jazyka.)

Ch. Huyghens začal pracovat na své *Dioptrice* již od roku 1654, avšak tiskem byla vydána až po autorově smrti v roce 1703. Nicméně soudě podle sdělení H. Oldenburga byla, resp. mohla být známa podstatně dříve prostřednictvím opisů rukopisu.

⁸ Viz *Spinozas Briefwechsel*, přel. J. Stern, Reclam Leipzig (nedat.), str. 149 a násl.

⁹ Viz Meinsma, K., O.: *Spinoza en zijn kring. Historisch-kritische studien over Hollandse vrijgeesten*, reed., Utrecht 1980.

Leibnize v jeho exempláři Spinozových *Opera posthuma*, ze kterých vyplývá, že adresátem dopisů byl pozdější starosta Amsterdamu Johann Hudde (1628-1704), který byl rovněž autorem pojednání pod názvem *Dioptrika*.¹⁰ Leibniz měl při svém pobytu v Amsterdamu příležitost seznámit se nejen s J. Huddem, ale také s jeho pojednáními. Díky tomu si pak do svého exempláře Spinozových *Opera posthuma* poznamenal u prvního dopisu (pod č.XXXIX): „Haec epistola cum duabus seqq. est ad Huddenius.“ a u třetího dopisu u slov „in parva tua dioptrica“ také „Huddenius“.¹¹ Pro K. O. Meinsmu to byly velmi důvěryhodné zprávy, a proto neváhal polemizovat v této věci i s tak renomovanými spinozovskými badateli, jakými byli J. van Vloten aj. P. N. Land, editoři souborného vydání Spinozových děl *Benedicti de Spinoza Opera quotquot reperta sunt* (Vol. I-IV, první vydání v letech 1882-1883.).

Během prvních desetiletí 20. století se tedy prosadil názor, že adresátem těchto tří dopisů byl Johann Hudde. J. Bluwstein ve svém výboru ze spinozovské korespondence ještě poněkud opatrně uvádí na místě adresáta obě jména,¹² tj. Huyghens i Hudde, ale například již ruský překlad V. K. Brušlinského z roku 1932, resp. v poznámkách k němu je zmiňováno jako jméno adresáta jméno Johann Hudde. Navíc je zde toto stanovisko odůvodněno i některými úryvky z korespondence samotného Ch. Huyghense, z nichž vyplývá, že Spinoza a Hudde spolu pracovali na zdokonalení dalekohledu s velkými čočkami.¹³

V současnosti je obecně akceptován jako adresát dopisů Johann Hudde i s tím, že ony tři dopisy jsou jediným dochovaným fragmentem ze vzájemné korespondence filosofa s matematikem, optikem a budoucím politikem. Potvrzuje to ve své spinozovské biografii i současný holandský spinozovský badatel Theun de Vries, který se navíc odvolává i na dochovaná vysvětlení amsterdamského nakladatele J. Rieuwetsze ml.¹⁴ Podobně jednoznačně je celý problém adresáta posouzen i v nejnovějších souborných spinozovských studiích, jejichž autory jsou A. Gabbey¹⁵ a S. Nadler.¹⁶

Předkládaný překlad byl pořízen z Bruderovy edice Spinozových *Opera posthuma*.¹⁷ Vysvětlující a doplňující poznámky zařazené za překladem se zčásti opírají o poznámkový aparát V. K. Brušlinského pocházející z roku 1932¹⁸ a uveřejněný v souborném ruském vydání Spinozových děl.¹⁹

¹⁰ J. Hudde byl vynikajícím matematikem (patřil do okruhu studentů F. van Schootena na Leidenské School voor Nederduytse Mathematique) a optikem, kromě oné *Dioptriky*, která se do našich časů nedochovala, sepsal také pojednání pod názvem *Epistolas de reductione aequationum et de maximis ac minimis*.

¹¹ Bližší k celé věci viz německý překlad Meinsmaovy práce. Meinsma, K., O.: *Spinoza und sein Kreis*, K. Schnabel Verlag Berlin 1909, str. 337 a násl. Popřípadě rovněž viz Stein, L.: *Leibniz und Spinoza*, Berlin 1890, str. 320. (Sám L. Stein se ovšem opatrně ještě přidržoval staršího názoru.)

¹² Viz *Spinoza Briefwechsel und andere Dokumente*, přel. J. Bluwstein, Insel Verlag Leipzig 1928, str. 362.

¹³ Spinoza, B.: *Izbrannyje proizvedenija*, tom II, Moskva 1957, str. 695

¹⁴ Viz Vries, T. de: *Spinoza (biografie)*, 4. vyd., de Prom Amsterdam 1991, str. 177

¹⁵ Viz Gabbey, A.: Spinoza's natural science and methodology, in: *The Cambridge Companion to Spinoza*, ed. D. Garrett, Cambridge University Press 1996, str. 150

¹⁶ Viz Nadler, S.: *Spinoza. A life.*, Cambridge University Press 1999, str. 222 a násl.

¹⁷ *Benedicti de Spinoza Opera quae supersunt omnia*, vol. II, ed. C. H. Bruder, ex officina B. Tauchnitz Leipzig 1844, str. 262-269.

¹⁸ Spinoza, B.: *Perepiska*, přel. a pozn. opatř. V. K. Brušlinskij, Partizdat Moskva 1932.

¹⁹ Spinoza, B.: *Izbrannyje proizvedenija*, tom II, Moskva 1957, str. 695 a násl.

Epistola XXXIX.
(Versio)

Viro amplissimo ac prudentissimo *****
B.d.S.

Amplissime vir,

Demonstrationem unitatis Dei, hinc nimirum, quod eius natura necessariam involvit existentiam, quam postulabas, et ergo in me recipiebam, ante hoc tempus ob quasdam occupationes mittere non potui. Ut ergo deveniam, praesupponam

I. Veram uniuscuiusque rei definitionem nihil aliud, quam rei definitae simplicem naturam includere. Et hinc sequitur

II. Nullam definitionem aliquam multitudinem vel certum aliquem individuorum numerum involvere vel exprimere; quandoquidem nil aliud, quam rei naturam, prout ea in se est, involvit et exprimit. Ex. gr. definitio trianguli nihil aliud includit, quam simplicem naturam trianguli; at non certum aliquem triangulorum numerum: quemadmodum mentis definitio, quod ea sit res cogitans, vel Dei definitio, quod is it ens perfectum, nihil aliud, quam mentis et Dei naturam includit; at non mentium vel deorum numerum.

III. Uniuscuiusque rei existentis causam positivam, per quam existit, necessario dari debet.

IV. Hanc causam vel in natura et in ipsius rei definitione (quia scilicet ad ipsius naturam existentia pertinet, vel eam necessario includit) vel extra rem ponendam esse.

2. Ex his praesuppositis sequitur, quod si in natura certus aliquis individuorum numerus existat, una pluresve causae dari debeant, quae illum iuste nec maiorem, nec minorem individuorum numerum producere potuerunt. Si, exempli gratia, in rerum natura viginti homines existant (quos omnis confusionis vitandae causa simul ac primos in natura esse supponam), non satis est, causam humanae naturae in genere investigare, ut rationem, cur viginti existant, reddamus; sed etiam ratio investiganda est, cur nec plures, nec pauciores, quam viginti homines existant. Nam (iuxta tertiam hypothesin) de quovis homine ratio et causa, cur existat, reddenda est.

3. At haec causa (iuxta secundam et tertiam hypothesin) nequit in ipsius hominis natura contineri; vera enim hominis definitio numerum viginti hominum non involvit. Ideoque (iuxta quartam hypothesin) causa existentiae horum viginti hominum, et consequenter uniuscuiusque sigillatim, extra eos dari debet. Proinde absolute concludendum est, ea omnia, quae concipiuntur numero multiplicia existere, necessario ab externis causis, nonvero propriae suae naturae vi produci. Quoniam vero (secundum hypothesin) necessaria existentia ad Dei naturam pertinet, eius vera

List XXXIX
(překlad z holandského jazyka)¹

Vysoce váženému a veleučenému muži *****²
B.d.S.

Vysoce vážený pane,

Kvůli nějakým zaneprázdněním jsem před časem nemohl poslat důkaz jednosti Boha,³ který jsi žádal a který já jsem přijal za svůj, totiž ten, že jeho přirozenost zahrnuje nutnou existenci.

Abych tedy k němu přešel, předpokládám,⁴

I. [že]⁵ pravdivá definice jakékoli věci nezahrnuje v sobě nic jiného než jednoduchou přirozenost definované věci. A z toho plyne:

II. [že] žádná definice nezahrnuje ani nevyjadřuje nějaké množství nebo nějaký určitý počet, ježto nezahrnuje a nevyjadřuje nic jiného než přirozenost věci podle toho, jak je v sobě. Například definice trojúhelníka v sobě nezahrnuje nic jiného než jednoduchou přirozenost trojúhelníka a nikoli nějaký určitý počet trojúhelníků; právě tak definice myslí, že je věcí myslící, nebo Boha, že je dokonalým jsoucнем, nezahrnuje v sobě nic jiného než přirozenost myslí a Boha a nikoli určitý počet myslí nebo bohů.

III. U jakékoli existující věci musí být nutně dána pozitivní příčina, skrze niž existuje.

IV. Tato příčina musí být dána buď v přirozenosti a definici věci samotné (protože, rozumí se, existence náleží přirozenosti samotné nebo ji [přirozenost] nutně v sobě zahrnuje) nebo mimo věc.

2. Z těchto předpokladů plyne, že jestliže v přírodě existuje nějaký určitý počet individuí, musí být dána jedna nebo více příčin, které by mohly vytvořit správně, [tj.] ani větší, ani menší, onen počet individuí. Jestliže například v přírodě existuje dvacet lidí (kvůli uvarování se všech zmateností předpokládám, že jsou [všichni] zároveň a v přírodě první), není [k tomu], abychom udali důvod, proč jich existuje dvacet, dostačující zkoumat příčinu lidské přirozenosti vůbec, nýbrž je také nutno zkoumat důvod, proč lidí neexistuje ani více, ani méně než dvacet. Neboť (podle třetího předpokladu) musí být udán u jakéhokoli člověka důvod a příčina, proč existuje.

3. A tato příčina (podle druhého a třetího předpokladu) nemůže být obsažena v samotné lidské přirozenosti; pravdivá definice člověka totiž nezahrnuje počet dvaceti lidí. A tak (podle čtvrtého předpokladu) musí být příčina existence oněch dvaceti lidí a tedy i jednoho každého zvláště dána mimo ně. Pročež je nutno určitě vyvodit závěr, že vše, co je pojímáno [tak], že existuje ve vícenásobném počtu, je vytvářeno silou vnějších příčin, nikoli pak [silou] své vlastní přirozenosti. Protože ovšem (podle druhého předpokladu) k přirozenosti Boha náleží nutná existence, je

definitio necessariam quoque existentiam ut includat, necessum est; et propterea ex vera eius definitione necessaria eius existentia concludenda est. At ex vera eius definitione (ut iam ante ex secunda et tertia hypothesi demonstravi) necessaria multorum deorum existentia non potest concludi. Sequitur ergo unicus Dei solummodo existentia. Quod erat demonstrandum.

4. Haec, amplissime vir, mihi hoc tempore optima visa fuit methodus ad propositum demonstrandum. Hoc ipsum antehac aliter demonstravi, distinctionem essentiae et existentiae adhibendo: quia vero ad id, quod mihi iudicasti, attendo, hanc tibi libentius mittere volui. Spero tibi faciet satis, tuumque super ea iudicium praestolabor, et interea temporis manebo etc.

Voorburgi d. 7. Ianuar. 1666.

nezbytné, aby jeho pravdivá definice v sobě nějak zahrnovala existenci, a proto musí být z jeho pravdivé definice vyvozen závěr o jeho nutné existenci. A z jeho pravdivé definice (jak jsem již dříve dokázal z druhého a třetího předpokladu) nemůže být vyvozován závěr o nutné existenci mnohých bohů. Plyne [z toho] tedy pouze existence jediného Boha, což mělo být dokázáno.⁶

4. Toto se mi, vysoce vážený pane, nyní jeví jako nejlepší metoda k dokazování toho, co je tvrzeno. To samé jsem dříve dokazoval jinak pomocí rozlišení esence a existence,⁷ protože ale přihlížím k tomu, cos mi dal najevo, chtěl jsem ti raději poslat toto. Doufám, že tě to uspokojí a očekávám tvůj soud o tom, a mezitím zůstávám atd.

Voorburg dne 7. ledna 1666.

Epistola XL
(Versio)

Viro amplissimo ac prudentissimo *****
B.d.S.

Amplissime vir,

Quod tua epistola d. 10. Febr. ad me data aliquo modo mihi erat obscurum, in ultima d. 30. Martii scripta optime enucleasti. Quoniam igitur, quae proprie tua sit sententia, novi, statum quaestionis talem, qualem eum concipis, ponam: an scilicet non nisi unum sit ens, quod sua sufficientia vel vi subsistit? Quod non tantum affirmo, sed etiam demonstrare in me suspicio, hinc nimirum, quod eius natura necessariam involvit existentiam; licet hoc ipsum facillime ex Dei intellectu (quemadmodum ego in propos. 1. part. I demonstrationum mearum geometricarum in Cartesii principia praestiti) aut ex aliis Dei attributis demonstrare licet.

2. Rem ergo ut aggrediamur, in antecessum breviter ostendam, quas proprietates ens includens existentiam habere debeat: nimirum

I. Id esse aeternum. Si enim determinata duratio ei attribueretur, ens istud extra determinatam durationem ut non existens, vel ut necessariam non involvens existentiam conciperetur, quod definitioni suae repugnat.

II. Id simplex, non vero ex partibus compositum esse. Partes namque componentes natura et cognitione priores sint oportet, quam id, quod compositum est; quod in eo, quod sua natura aeternum est, locum non habet.

3. III. In non determinatum, sed solum infinitum posse concipi. Quippe si istius entis natura determinata esset et etiam determinata conciperetur, illa natura extra eos terminos ut non existens conciperetur, quod cum definitione sua quoque pugnat.

IV. Id indivisibile esse. Si enim esset divisibile, in partes vel eiusdem vel diversae naturae dividi posset. Si hoc, destrui et ita non existere posset, quod definitioni adversum est; et si illud, pars quaelibet necessariam per se existentiam includeret, et hoc pacto unum sine alio existere, et per consequens concipi, ac propterea illa natura ut finita comprehendi posset, quod per antecedens definitioni adversatur. Hinc videre est, quod, si eiusmodi enti aliquam velimus adscribere imperfectionem, statim in contradictionem incidamus. Nam sive perfectio, quam tali vellemus affingere naturae, in quodam defectu aut terminis quibusdam, quos istiusmodi natura possideret, vel in aliqua mutatione, quas virium defectu a causis externis pati posset, sita esset; eo semper redigemur, eam naturam, quae necessariam involvit existentiam, non existere, vel haud necessario existere. Et idcirco concludo:

List XL
(Překlad z holandského jazyka)

Vysoce váženému a veleučenému muži *****
B.d.S.

Vysoce vážený pane,

K tomu, co mi nějakým způsobem nebylo jasné v tvém dopise z 10. února, jsi se co nejpříhodněji vyjádřil v posledním [dopise] napsaném dne 30. března.⁸ Protože jsem tedy poznal, jaké je vlastně tvé mínění, kladu otázku tak, jak ji pojímáš: zda je vskutku pouze jedno jsoucné, které subsistuje⁹ svou [sebe-]dostatečností¹⁰ nebo silou? Já to [že existuje pouze jedno takové jsoucné] jen netvrdím, ale hodlám to také dokázat, a to tím, že jeho přirozenost zahrnuje nutnou existenci; to samé, je-li libo, lze převelice snadno dokázat z rozumu Boha (právě tak jsem to provedl v prvním tvrzení I. části mého geometrického dokazování Descartových Principů filosofie¹¹) nebo je-li libo z jiných atributů Boha.

2. Abychom tedy přistoupili k věci, napřed krátce ukážu, jaké vlastnosti¹² musí mít jsoucné zahrnující v sobě nutnou existenci, totiž:

I. [že] je věčné. Je-li mu připsáno omezené trvání, pak je ono jsoucné mimo omezené trvání pojímáno jako neexistující nebo jako nezahrnující nutnou existenci, což odporuje jeho definici.

II. [že] je jednoduché a nikoli složené z částí. Části, z nichž se [něco] skládá, jsou totiž podle přirozenosti a v poznání dřívější než to, co je [z nich] složeno, což v tom, co je svou přirozeností věčné, nemá místo.

3. III. [že] není omezené, nýbrž může být pojato pouze jako nekonečné. Vždyť kdyby byla přirozenost onoho jsoucna omezena a byla by rovněž pojímána jako omezená, byla by ona přirozenost mimo tyto hranice pojímána jako neexistující, což je v rozporu s jakoukoli jeho definicí.

IV. [že] je nedělitelné. Kdyby totiž bylo dělitelné, mohlo by být rozděleno na části buď téže přirozenosti nebo [přirozenosti] odlišné. Kdyby takto [tj. na části odlišné přirozenosti], mohlo by být zničeno a tak neexistovat, což odporuje definici, kdyby onak [tj. na části téže přirozenosti], tak by libovolná část o sobě zahrnovala v sobě nutnou existenci, a tím pádem by jedna existovala bez druhých a v důsledku toho by byla i pojímána [bez druhých], a proto by mohla být ona přirozenost pochopena jako konečná, což podle předchozího odporuje definici. Z toho je patrné, že chceme-li připsat právě takovým způsobem jsoucnu nějakou nedokonalost, okamžitě upadáme do rozporu. Neboť nedokonalost, kterou bychom takto chtěli k přirozenosti přimyslet, by byla založena buď

4. V. Id omne, quod necessariam includit existentiam, nullam in se habere posse imperefectionem, sed meram debere exprimere perfectionem.

VI. Porro, quoniam non nisi ex perfectione provenire potest, ut aliquod ens sua sufficientia et vi existat, sequitur si supponamus, ens, quod omnes exprimit perfectiones, sua natura existere, etiam nos debere supponere illud quoque ens existere, quod omnes comprehendit in se perfectiones. Si enim minore potentia praeditum sua sufficientia, quanto magis aliud maiori potentia praeditum existit.

5. Ut denique ad rem accedamus, affirmo, non nisi unicum posse ens esse, cuius existentia ad suam naturam pertinet; illud nimirum ens tantum, quod omnes in se habet perfectiones, quodque D e u m nominabo. Quippe si aliquod ponatur ens, ad cuius naturam existentia pertinet, illud ens nullam in se continere imperfectionem, sed omnem exprimere debet perfectionem (per notam 5.); et propterea natura illius entis ad Deum (quem per notam 6. etiam existere statuere debemus) pertinere debet, quia omnes perfectiones, nullas vero imperfectiones in se habet.

6. Nec extra Deum existere potest; nam si vel extra Deum existeret, una eademque natura, quae necessariam involvit existentiam, duplex existeret; quod iuxta antecedentem demonstrationem est absurdum. Ergo nihil extra Deum, sed solus Deus est, qui necessariam involvit existentiam. Quod erat demonstrandum.

Haec sunt, amplissime vir, quae hoc tempore ad hanc rem demonstrandam in medium proferre scio. Optem, ut tibi demonstrare liceat, me esse etc.

Voorburgi die 10. Aprilis 1666.

v nějakém nedostatku nebo nějakých hranicích, které by přirozenost tímto způsobem měla, nebo v nějaké změně, kterou by kvůli nedostatku moci mohla utrpět od vnějších příčin; to nás vždy přivádí zpět k tomu, že ona přirozenost, která zahrnuje nutnou existenci, neexistuje nebo existuje nikoli nutně. A z toho vyvozují závěr:

4. V. [že] vše, co v sobě zahrnuje nutnou existenci, nemůže mít v sobě žádnou nedokonalost, nýbrž musí vyjadřovat čistou dokonalost.¹³

VI. Dále protože [to], aby nějaké jsoucno existovalo svou [sebe-]dostatečností a silou, nemůže pocházet [z ničeho jiného] než z dokonalosti, plyne z toho, že předpokládáme-li, že existuje svou přirozeností jsoucno, které nevyjadřuje všechny dokonalosti, [pak] musíme rovněž předpokládat, že existuje také jsoucno, které zahrnuje v sobě všechny dokonalosti. Neboť jestliže existuje [jsoucno] svou [sebe-]dostatečností nadané větší silou, tím více existuje jiné [jsoucno] nadané větší mocí.

5. Abychom konečně přistoupili k věci, [tak] tvrdím, že nemůže být než jediné jsoucno, jehož existence náleží k jeho přirozenosti; totiž pouze ono jsoucno, která má v sobě všechny dokonalosti a které nazývám B o h e m.¹⁴ Vždyť je-li dáno nějaké jsoucno, k jehož přirozenosti náleží existence, [tak] neobsahuje takové jsoucno v sobě žádnou nedokonalost, nýbrž musí vyjadřovat všechny dokonalosti (podle pozn. V.); a proto musí přirozenost onoho jsoucna náležet Bohu (o kterém musíme podle pozn. VI. také tvrdit, že existuje), protože má v sobě všechny dokonalosti a žádnou pak nedokonalost.

6. Nemůže tedy existovat ani mimo Boha; neboť kdyby existovalo mimo Boha, existovala by jedna a tatáž přirozenost, která zahrnuje nutnou existenci, dvojité, což je podle předešlého důkazu absurdní. Tedy nic mimo Boha, ale Bůh sám je [tím], kdo zahrnuje nutnou existenci. Q.E.D.

Toto je, vysoce vážený pane, to, co jsem v nynějším čase schopen přinést jako prostředek k dokazování této věci. Přeji si, abych ti mohl dokázat, že jsem atd.

Voorburg dne 10. dubna 1666

Epistola XLI
(Versio)

Viro amplissimo ac prudentissimo *****
B.d.S.

Amplissime vir,

Ad tuam (in causa fuit impedimentum aliquod) nono decimo Maii datam citius respondere non licuit. Quia vero te tuum super demonstratione mea tibi missa suspendere iudicium, quantum ad maximam partem, deprehendi (propter obscuritatem, credo, quam in ea reperis), sensum eius clarius explicare conabor.

2. Primo ergo quatuor proprietates, quas ens sua sufficientia aut vi existens habere debet, enumeravi. Has quatuor reliquasque his similes in nota quinta ad unam redegi. Deinde ut omni ad demonstrationem necessaria ex solo supposito deducerem, in sexta ex data hypothesi Dei existentiam demonstrare conatus sum; et inde denique, nihil amplius (ut notum) nisi simplicem verborum sensum praesupponendo, quod petebatur, conclusi.

Hoc breviter meum propositum, hic scopus fuit. Iam uniuscuiusque membri sensum sigillatim explanabo, ac primum a praemissis ordiar proprietatibus.

3. In prima nullam invenis difficultatem, nec aliud quid, sicut et secunda, est, quam axioma. Per simplex enim nihil, nisi quod non est compositum, intelligo, sive ex partibus natura differentibus aut ex aliis natura convenientibus componatur. Demonstratio certe universalis est.

4. Sensum tertiae (quantum ad hoc, quod si ens sit cogitatio, id in cogitatione, si vero sit extensio, in extensione non determinatum, sed solummodo indeterminatum concipi potest) optime percepisti, quamvis te conclusionem percipere neges; quae tamen hoc nititur, quod sit contradictio, aliquid, cuius definitio existentiam includit, aut (quod idem est) existentiam affirmat, sub negatione existentiae concipere. Et quoniam determinatum nihil positivi, sed tantum privationem existentiae eiusdem naturae, quae determinata concipitur, denotat; sequitur id, cuius definitio existentiam affirmat, non determinatum posse concipi.

5. Ex. gr. si terminus *extensionis* necessariam includit existentiam, aequae extensionem sine existentia, ac existentiam sine extensione impossibile erit concipere. Hoc si ita statuatur, determinatam extensionem concipere impossibile quoque erit. Si enim ea determinata conciperetur, propria sua natura esset determinanda,

List XLI
(Překlad z holandského jazyka)

Vysoce váženému a veleučenému muži *****
B.d.S.

Vysoce vážený pane,

Na tvůj [dopis] datovaný 19. května jsem nedokázal (příčinou byla jakási překážka) odpovědět rychleji. Protože jsem si povšiml, že jsi vskutku pozdržel, pokud se týká největší části, svůj soud nad důkazem, který jsem ti poslal (věřím, že kvůli nejasnosti, kterou v něm shledáváš), pokusím se zde jasněji vyložit jeho smysl.

2. Tedy nejprve jsem vypočetl čtyři vlastnosti, které musí mít jsoucno existující svou [sebe]dostatečností nebo silou. Tyto čtyři a ostatní jim podobné jsem v pozn. V. přivedl zpět k jediné.¹⁵ Dále pak abych odvodil pouze z předpokládaného vše nutné k důkazu, pokusil jsem se v šestém z daných předpokladů dokázat existenci Boha; a konečně pak jsem, nepředpokládaje nic důležitějšího (jak je zřejmé) než jednoduchý smysl slov, vyvodil to, co bylo požadováno.¹⁶

Toto bylo v krátkosti mé předsevzetí a cíl. Nyní jednotlivě vyložím smysl jedné každé části a jako první vezmu předpokládané vlastnosti.

3. V první [vlastnosti] nenalézáš žádnou obtíž, není totiž, stejně jako druhá [vlastnost], ničím jiným než axiómem. Pod jednoduchým totiž nerozumím nic jiného než to, co není složené neboli neskládá se z částí přirozeností rozdílných nebo z jiných přirozeností se shodujících. Důkaz je nepochybně univerzální.

4. Smysl třetí [vlastnosti] (pokud se týká toho, že jsoucno není omezeno, je-li myšlením, tak v myšlení, je-li rozlehlostí, tak v rozlehlosti, nýbrž může být pojímáno pouze [jako] neomezené¹⁷) jsi rozpoznal převelice dobře, ačkoli popíráš, že jsi poznal závěr; ten se přece opírá o to, že by bylo rozparem pojímat pod popřením existence něco, čeho definice v sobě zahrnuje existenci nebo (což je totéž) existenci potvrzuje. A protože omezení¹⁸ neoznačuje nic pozitivního,¹⁹ nýbrž pouze nedostatek existence téže přirozenosti, která je pojímána [jako] omezená, plyne z toho, že to, čeho definice potvrzuje existenci, nemůže být pojímáno [jako] omezené.

5. Například jestliže hranice rozlehlosti v sobě zahrnuje nutnou existenci, bude právě tak nemožné pojímat rozlehlost bez existence jako existenci bez rozlehlosti.²⁰ Kdyby se to takto ustavilo, bude také nemožné pojímat omezenou rozlehlost. Kdyby totiž byla pojímána [jako] omezená, musela by být omezena svou vlastní přirozeností, totiž rozlehlostí, a tato rozlehlost, která by omezovala, by musela

nempe extensione: et haec extensio, qua determinaretur, deberet sub existentiae negatione concipi; id quod iuxta hypothesin manifesta est contradictio.

6. In quarta nihil aliquod volui ostendere, quam tale ens nec in partes eiusdem, nec in partes diversae naturae posse dividi, sive eae, quae diversae sunt naturae, necessariam existentiam, sive minus involvunt. Si enim, inquiebam, posterius hoc locum obtineret, posset destrui, quoniam rem destruere est illam in eiusmodi partes resolvere, ut nulla earum omnium naturam totius exprimat: si vero prius locum haberet, cum tribus iam declaratis pugnaret proprietatibus.

7. In quinta solummodo praesupposui, perfectionem in $\tau\omega$ esse et imperfectionem in $\pi\rho\upsilon$ esse consistere. Dico *privationem*; quamvis enim ex. gr. extensio de se cogitationem neget, nulla tamen hoc ipsum in ea est imperfectio. Hoc vero, si nimirum extensione destitueretur, in ea imperfectionem argueret, ut revera fieret, si esset determinata; similiter si duratione, situ etc. careret.

8. Sextam absolute concedis; et tamen dicis, tuam difficultatem (quare scilicet non plura entis per se existentia, natura autem differentia possent esse; quemadmodum cogitatio et extensio diversa sunt, ac forte propria sufficientia subsistere possunt) totam superesse. Hinc non aliud iudicare valeo, quam te eam longe alio ac ego sensu capere. Confido me perspicere, quo eam sensu intelligas; ego tamen, ne tempus perdam, meum tantum declarabo sensum. Dico ergo, quantum ad sextam attinet, si ponamus aliquid, quod in suo genere solummodo indeterminatum et perfectum est, sua sufficientia existere, quod etiam existentia entis absolute indeterminati ac perfecti concedenda erit; quod ens ego *D e u m* nuncupabo. Si ex.gr. statuere volumus, extensionem aut cogitationem (quae quaelibet in suo genere, hoc est, in certo genere entis, perfectae esse queunt) sua sufficientia existere; etiam existentia Dei, qui absolute perfectus est, hoc est, entis absolute indeterminati erit concedenda.

9. Hic loci, quod modo dixi, notari vellem, quantum vocabulum *imperfectio* spectat, nimirum illud significare rei alicui quicquam deesse, quod tamen ad suam naturam pertinet. Ex.gr. extensio solummodo respectu durationis, situs, quantitatis imperfecta dici potest; nimirum quia non durat longius, quia suum non retinet situm, vel quia maior non evadit. Nunquam vero, quia non cogitat, imperfecta dicetur, quandoquidem eius natura nihil tale exigit,

být pojímána pod popřením existence, což je podle předpokladu zjevným rozparem.

6. Ve čtvrté [vlastnosti] jsem nechtěl ukázat nic jiného než to, že takové jsoucno nemůže být rozděleno ani na části téže [přirozenosti] ani na části odlišné přirozenosti, neboli zda ty, které jsou odlišné přirozenosti, zahrnují nutnou existenci nebo ne. Kdyby totiž, pravil jsem, toto místo náleželo oněm pozdějším [tj. částem odlišné přirozenosti], mohlo by být [jsoucno] zničeno, protože zničit věc²¹ znamená rozdrobit ji na právě takové části, aby žádná z nich nevyjadřovala celou přirozenost: kdyby pak místo náleželo dřívějším [tj. částem stejné přirozenosti], bylo by to v rozporu se třemi již deklarovanými vlastnostmi.

7. V páté [vlastnosti] jsem pouze předpokládal, že dokonalost spočívá v onom být a nedokonalost v nedostatku onoho být.²² Říkám nedostatku; byť totiž například rozlehlost popírá myšlení o sobě, přece to samotné v ní není žádná nedokonalost. Kdyby ale byla zbavována rozlehlosti, pak by to v ní prokazovalo nedokonalost, jak by se vskutku dělo, kdyby byla omezena,²³ podobně kdyby ztrácela trvání, polohu atd.

8. Šestou [vlastnost] absolutně připouštíš; a přece říkáš, že tvé potíže (proč by věru nemohla být mnohá jsoucna existující skrze sebe, avšak různé přirozenosti; právě jako myšlení a rozlehlost jsou rozdílné a zrovna mohou subsistovat svou vlastní [sebe-]dostatečností) zcela přetrvávají. Nemohu to posoudit jinak než [tak], že to chápeš docela jiným [způsobem] než já. Spoléhám se na to, že chápu, co rozumíš smyslem toho; já, abych neztrácel čas, ovšem budu deklarovat svůj smysl. Říkám tedy, pokud se týká šesté [vlastnosti], že klademe-li něco, co je svého druhu pouze neomezené a dokonalé, existuje to svou [sebe-]dostatečností, a že musí být také připuštěna existence jsoucna absolutně neomezeného²⁴ a dokonalého, a že [toto] jsoucno nazývám *B o h e m*. Chceme-li například ustanovit, že rozlehlost nebo myšlení (ze kterých každé ve svém druhu, tj. v určitém druhu jsoucího, může být dokonalé) existují svou [sebe-]dostatečností, pak také musí být připuštěna existence Boha, který je absolutně dokonalý, tj. [existence] jsoucna absolutně neomezeného.²⁵

9. Na tomto místě, jak jsem právě řekl, bych chtěl poznamenat [něco], co se týká slova nedokonalost, totiž toho [slova], které označuje, že nějaké věci schází cosi, co přece náleží k její přirozenosti. Například o rozlehlosti může být řečeno, že je nedokonalá pouze s ohledem na trvání, polohu, kvantitu, a to proto, že netrvá déle, že nedrží svou polohu nebo že více neroste. Nikdy však proto, že nemyslí, není nazvána nedokonalou, ježto

est longissima; et si $x = 3/5$, erit $z = 43/25$, vel paulo amplius: si nimirum supponimus radium BI secundam non pati refractionem, quando ex vitro versus I tendit

12. Statuamus vero iam, eum ex vitro prodeuntem in plana superficie BF refringi, et non versus I, sed versus R tendere. Quando ergo linea BI et BR in eadem sunt ratione, in qua est refraction, hoc est (ut hic supponitur) ut 3 ad 2; et si quando tunc tenorem sequimur aequationis, venit pro $NR = \sqrt{zz} - xx - \sqrt{1} - xx$. Et si iterum, ut ante, ponimus $x = 0$, erit $NR = 1$, hoc est, aequalis semidiametro. Si vero $x = 3/5$, erit $NR = 20/25 + 1/50$. Id quod ostendit hunc focum alio minérum esse, kácet tubus opticus per integram semidiametrum sit minor; adeo ut, si telescopium aequae longum fabricaremus, a cest DI, haciendo semidiametrum = $11/2$, et BF, eadem Manete apertura, focus multo minor sit futurus.

13. Ratio insuper, cur convexo-concava vitra minus placent est, quod, praeterquam quod duplice laborem et sumptum exigunt, radii, quandoquidem non omnes ad unum idemque tendunt punctum, nunquam in superficiem concavam perpendiculariter incident. Verum quum non dubitem, quin haec iam olim perpederis ac magis accurate ad calculos revocaveris, et denique rem ipsam determinaveris, ideo tuum iudicium consiliumque hac de re exquiro etc

tehdy je také [vzdálenost] nejdelší; pokud $x = 3/5$, bude $z = 43/25$ nebo o maličko více, pokud ovšem předpokládáme, že paprsek BI neprodělá druhý lom, když směřuje ze skla k I.

12. Necht' si ovšem představujeme, že [jako] vycházející ze skla je [paprsek] na ploše BF zlomen a nesměruje k I, nýbrž k R. Jsou-li tedy úsečky BI a BR ve stejném poměru, jaký platí pro lom, tj. (jak se zde předpokládá) 3:2, a držíme-li se v postupu i tehdy rovnice, dostává se pro $NR = \sqrt{zz} - xx - \sqrt{1} - xx$. A pokud, jako předtím, položíme $x = 0$, bude $NR = 1$, tj. rovno poloměru. Jestliže pak, $x = 3/5$, bude $NR = 20/25 + 1/50$. To ukazuje, že tato ohnisková vzdálenost je menší [než] jiná, ačkoli optický tubus je o celý poloměr menší; a proto pokud bychom vyrobili dalekohled stejně dlouhý jako je DI s poloměrem = $11/2$, zachovávající otvor BF stejný, bude ohnisková vzdálenost mnohem menší.

13. Další důvod, proč vypuklodutá skla méně vyhovují, je, mimoto že vyžadují dvojí práci a náklady, že paprsky, pokud právě nesměrují všechny k jednomu a témuž bodu, nikdy nevstoupí do dutého povrchu kolmo. Ježto však nepochybuji, že jsi již toto zvažoval a přesněji propočítával a nakonec věc samu určil, tak se dotazuji na tvůj soud a radu v této věci atd.

(Voorburg květen 1666)³¹

Vysvětlující poznámky a doplňky:

A. K listu XXXIX

¹ Tento dopis, podobně jako mnoho jiných ve Spinozově korespondenci byl původně napsán v holandském jazyce. Pro účely jeho publikace v rámci *Opera posthuma* byl přeložen do latiny. Stejný postup byl použit i v případě dopisů označených římskými číslicemi XL a XLI.

² V textu překladu byly kvůli přesnosti ponechány na místě jména adresáta hvězdičky, i když v úvodním slově byly vzpomenuty důvody, které poměrně přesvědčivě prokazují, že tímto adresátem byl Johann Hudde. Totéž platí i pro dva následující dopisy.

³ Problém „jedinosti“ (unitas) Boha, resp. důkaz toho, že existuje jen jediné jsoucno, jehož přirozenost zahrnuje nutnou existenci neboli jen jediné jsoucno existující skrze svou sebedostatečnost či sílu, tvoří hlavní obsah všech tří dopisů Johannu Huddemu. Přitom je třeba poznamenat, že Spinoza rozumí „jedinosti“ způsobem, ve kterém v žádném případě není jakkoli zahrnut počet. K tomu viz blíže například Spinoza, B.: *Metafyzické myšlenky*, bilingua, přel. M. Hemelík, Filosofie Praha 2000, str. 83-85 nebo dopis označený poř. římskou číslicí L a adresovaný zřejmě J. Jelleszovi, jehož první český překlad viz Hemelík, M.: *Determinatio est negatio*, in: *E-LOGOS*/2004.

⁴ Východisko i postup dokazování, které použil Spinoza v tomto dopise z počátku roku 1666, jsou prakticky totožné s tím, co je uvedeno v *Etice* vyložené způsobem užívaným v geometrii. Viz poznámka b) k 8. tvrzení první knihy *Etiky*, in: Spinoza, B.: *Etika*, přel. K. Hubka, Praha 1977, str. 62 a násl.

⁵ Výrazům, které jsou uvedeny v hranatých závorkách, v originálním textu nic přímo neodpovídá. Jsou to překladatelovy vsuvky, které mají usnadnit čtení a orientaci. Jsou přirozeně použity i v překladech obou dalších dopisů.

⁶ Zkratka Q.E.D. vznikla krácením latinského obratu (v originálním textu se vyskytuje) „quod erat demonstrandum“ znamenajícím asi tolik jako „což mělo být dokázáno“. Vzhledem k tomu, že je užívání této zkratky poměrně běžnou věcí a zkratka je tedy všeobecně srozumitelná, byla použita i zde místo doslovného překladu.

⁷ Dokazování jedinství Boha, resp. dokazování existence jediného Boha z rozlišení esence a existence bylo Spinozou uplatněno v některých raných spisech, kde filosof ponejvíce zdůrazňoval, že ve vztahu k Bohu se esence a existence nerozlišují a v tomto jedinečném rysu jeho přirozenosti je založena také jeho nutná existence. Blíže o tom viz např. Spinozovy *Metafyzické myšlenky*, § 6 třetí kapitoly druhé části (cit. vydání, str. 107), eventuálně jeho výklad Descartových principů filosofie, část první, tvrzení V. a jeho důkaz. Podobně v *Korte Verhandeling van God, de mensch, en deszelfs welstand* začíná Spinoza důkazem toho, že „God is dat.“ (Bůh jest.), který je mimo jiné založen ve ztotožnění „wezenheid“ a „wezenlijkheid“. Viz edici tohoto textu v *Benedicti de Spinoza Opera quotquot reperta sunt*, vol. IV, třetí vydání, ed. J. van Vloten, J. P. N. Land, M. Nijhoff The Hague 1914, str. 3.

Tentýž motiv se samozřejmě uplatnil i v jeho hlavním filosofickém díle *Etika*, viz 7.tvrzení první knihy, In: Spinoza, B.: *Etika*, cit. vyd., str. 60.

B. K listu XL

⁸ Z toho, co se uvádí v tomto i v následujícím dopise, je zřejmé, že mezi oběma muži probíhala poměrně čilá výměna dopisů. Bohužel se však žádný z dopisů, které napsal J. Hudde Spinozovi, nedochoval. Přitom je ze znění Spinozových odpovědí zřejmé, že budoucí amsterdamský starosta napsal nejméně tři listy datované 10. února, 30. března a 19. května roku 1666.

⁹ Latinské sloveso „subsisto, subsistere“ lze překládat českými ekvivalenty „stanout, trvat, odporovat“. Žádný z nich však v sobě jednoznačně nenese odkaz na vrstevnatý filosofický význam, který vnesli do tohoto slovesa středověcí metafyzici, pro něž byla „subsistence“ (v protikladu k „inherenci“) jedním z klíčových pojmů. Proto je podle mého názoru lépe v překladu ponechat počestěný tvar původního slovesa, protože umožňuje, aby případně vystoupily významové odkazy, které mohl mít na mysli i Spinoza.

¹⁰ Latinský výraz „sufficientia“ je odvozen od participia praesens slovesa „sufficere“, které na jedné straně znamená „napustit, nahradit, dosadit, poskytovat, podávat“, ale na straně druhé také „stačit, být v dostatečném počtu, vydržet, být s to, moci“. Volil jsem poněkud neobvyklý převod pomocí českého novotvaru, protože jsem tím chtěl vyjádřit to, co je za tímto slovem skryto – totiž označení jsoucna, které „je pro sebe sama ve všech ohledech dostačující“ neboli „dostačuje si k tomu, aby bylo ve všech ohledech, a to svými silami nebo svou silou“.

¹¹ Zde je v tisku originálního znění dopisu tisková chyba, protože Spinoza se mohl odvolat pouze na důkaz 11. tvrzení první části svého výkladu Descartových *Principů filosofie*. Jedná se o důkaz tvrzení „Non dantur plures dii.“ (Neexistují mnozí bohové.) (Viz *Benedicti de Spinoza Opera quae supersunt omnia*, vol. I, cit. vyd., str. 45 a násl.) Tentýž důkaz pak Spinoza zopakuje ve druhé kapitole druhé části *Metafyzických myšlenek*, viz. cit. vyd., str. 101.

¹² Uvedené „vlastnosti“ jsou stejné jako ty, které Spinoza uvádí pod označením „atributy Boha vyjadřující jeho činnou esenci“ v § 4 v 11. kapitole druhé části svých *Metafyzických myšlenek*. Zde rozděluje atributy Boha na ty, které vyjadřují jeho činnou esenci, tj. jednota (jedinost), věčnost, nutnost atd., a na ty, které vyjadřují modus existování, tj. inteligence, vůle, život, všemohoucnost atd. (Viz cit. vyd., str. 163.)

¹³ Toto shrnutí, v rámci kterého jsou uvedené vlastnosti vyjádřeny pojmem „čisté dokonalosti“ (perfectio mera) má svůj pendant ve Spinozově *Korte Verhandelning van God, de mensch en dezelfs welstand*: „...wezen volmaakt, aan dewelke wezentlijkheid toebehoort.“ (Viz *Benedicti de Spinoza Opera quotquot reperta sunt*, vol. IV, cit. vyd., str. 12)

¹⁴ K tomu srov. 6. definici z první knihy *Etiky*: „Bohem rozumím absolutně nekonečné jsoucno, tj. substanci sestávající z nekonečného počtu atributů, z nichž každý vyjadřuje věčnou a nekonečnou esenci.“ (cit. vyd., str. 56)

C. *K listu XLI*

¹⁵ Jedná se o Spinozovo shrnutí „vlastností“ pod pojem „čisté dokonalosti“ (perfectio mera).

¹⁶ Původní požadavek zněl: „dokázat existenci jediného jsoucího svou vlastní silou“. (Viz dopis XXXIX.)

¹⁷ V holandském překladu *Opera posthuma* známém pod názvem *B.D.S De Nagelate Schriften* je v závorce uveden latinský termín „infinitum“, i když by lépe odpovídal termín „indeterminatum“.

¹⁸ V *De Nagelate Schriften* je na tomto místě holandský výraz „eindig“ (konečný) a v závorce je latinský výraz „definitum“.

¹⁹ Přesně taková teze se objevuje ve Spinozově dopise J. Jelleszovi z 2. června 1674 v souvislosti s proslavenou myšlenkou „Bepaling ontkennig is.“ (Determinatio est negatio.) Viz Hemelík, M.: Determinatio est negatio, in: *E-LOGOS/2004*.

²⁰ Na tomto místě jsem se držel velmi striktně originálního textu. Nicméně v některých překladech se objevují formulace jiné, které původní text zdaleka tak nerespektují. Například v německých překladech Spinozovy korespondence od J. Sterna (cit. vyd., str. 155) nebo J. Bluwsteina (cit. vyd., str. 239) nalezneme tento překlad: „...so wird es ebenso unmöglich sein, Ausdehnung ohne Existenz, als Ausdehnung ohne Ausdehnung zu begreifen.“ Stejně tak překládá příslušnou pasáž ruský překladatel V. K. Brušlinskij: „...to budet stolj že něvozmožno myslit' protjaženije bez susčestvovanija, kak protjaženije bez protjaženija.“ (cit. vyd., str. 525)

²¹ Zajímavý motiv, neboť ve spinozovském přístupu je problém „zničení věci“ řešen použitím filosofického konceptu založeného v pojmu „vyjádření“ (exprimere).

²² Vztah mezi „být“ (esse) jakožto „být reálný, být realitou“ (realitas) a „dokonalostí“ (perfectio) tvoří jeden z nosných motivů Spinozova vrcholného filosofického pojednání *Etika*. Ztotožnění reality a dokonalosti zavede holandský filosof definičně hned na počátku druhé knihy *Etiky* v 6. definici: „Realitou a dokonalostí rozumím totéž.“ (viz cit. vyd., str. 110). V úvodu ke čtvrté knize podá ještě rozvinutější vymezení: „... budu dokonalostí rozumět zcela obecně realitu, tj. esenci libovolné věci, pokud existuje a působí určitým způsobem...“ (viz cit. vyd., str. 265).

²³ V *De Nagelate Schriften* se opět nachází holandské slovo „eindig“ a v závorce latinský termín „finitum“.

²⁴ I zde je v holandském překladu umístěno slovo „oneindig“ a v závorce jeho latinský ekvivalent „infinitum“.

²⁵ V *De Nagelate Schriften* se objevil výraz „een wezend, volstrektelijk oneindig“ a v závorce „ens absolute infinitum“. (K tomu opět srov. definici Boha z první knihy *Etiky*.)

²⁶ V původní holandské verzi dopisu jsou zde ještě doplněna slova „volgens tut zijns zijn“ (esse), tj. „podle svého bytí“.

²⁷ Následující závěrečná pasáž dopisu není vskutku v žádném přímém vztahu k projednávané problematice dokazování existence sebedostatečného jsoucna, a přesto je bezesporu velice zajímavým dokladem o jedné důležité stránce Spinozova života. Holandský filosof se v těchto závěrečných partiích listu představuje jako vysoce prakticky zaměřený řemeslník-brusič skel do optických přístrojů, který je schopen při své práci dobře využívat i nejrůznější teoretizující a matematizující postupy. Po svém partnerovi v diskusi o existenci Boha a zároveň člověku zběhlém v praktické výrobě optických skel žádá jakousi odbornou konzultaci ve věci výroby „šálků“, tj. prostředků k broušení čoček do dalekohledů.

Protože v oné době (polovina 17. století) byly optické přístroje stále ještě jakousi novinkou mezi vědeckými přístroji, byla i výroba jejich komponent v začátcích. Především to platilo pro hlavní komponenty, které se získávaly velice pracným broušením skelné hmoty. Teoretická stránka výroby čoček však už byla tehdy docela dobře zvládnuta a bylo známo, jakou roli hraje tvar čočky, tj. vypuklost, dutost, popřípadě kombinace obojího apod. Spinoza měl za sebou kolem roku 1666 již pravděpodobně několikaletou praxi ve výrobě čoček a z vlastní řemeslné zkušenosti věděl, že vybroušení čoček dvojvypuklých nebo dutovypuklých představuje pro brusiče poměrně složitou operaci s vysokými nároky na přesnost provedení. Proto navrhuje používat v dalekohledech čočky ploskovypuklé, u nichž se snižuje náročnost i náklady výroby na polovinu. Pro zdůvodnění svého návrhu použil matematicko-optickou úvahu opřenou o geometrický postup. Dokazuje tak, že ploskovypuklé čočky umožňují zkrátit délku optického tubusu při zachování jeho průměru, protože pomocí dvojlomu na vypuklé a ploché straně čočky lze dosáhnout zkrácení ohniskové vzdálenosti. Z metodického hlediska je zajímavé užití čistě geometrických postupů při řešení problému z praktické optiky.

²⁸ Tyto „šálky“ byly speciálně upravené a vytvarované formy, do kterých se upevnilo sklo, aby se mohlo pomocí poměrně primitivního „brusičského soustruhu“ pracně vybrousit do požadovaného tvaru.

²⁹ Podle Snelliova zákona lomu světla je index lomu světla při přechodu ze vzduchu do skla roven poměru 3:2. Snelliův zákon stanoví tento index podle vztahu

$$N = \frac{\sin \alpha}{\sin \beta} \quad \text{kde } \alpha \text{ je úhel dopadu paprsku a } \beta \text{ je úhel lomu paprsku.}$$

Historie objevu tohoto vztahu je zajímavá. Podle svědectví Ch. Huyghense ho experimentálně odvodil holandský optik Willebrord Snellius (1591-1626) a uveřejnil ho v díle, které se ztratilo. René Descartes (1596-1650) odvodil tento zákon v roce 1644 ze svých představ o korpuskulární povaze světla. Pierre de Fermat (1609-1665) ho uvedl v souvislosti s principem nejkratší dráhy světla. Johannes Kepler (1571-1630) formuloval vzorec přibližně platný pro malé úhly dopadu, nicméně stačil mu k vytvoření funkční teorie dalekohledu. Blíže viz Laue, Max von: *Dějiny fyziky*, Orbis Praha 1963, str. 36.

³⁰ Matematický zápis druhých mocnin byl v podobě použité Spinozou v oné době ještě poměrně obvyklý, i když již R. Descartes ve svých matematických dílech zaváděl zápis pomocí horního indexu.

³¹ V originálním textu v Bruderově edici chybí na konci dopisu časový údaj. Přibližná datace sepsání dopisu je uvedena vydavateli v jeho záhlaví.